

U $\frac{11}{7102}$

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱՔԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՈՒՐԲԱՆԻ ԱԼԻ ՅԱԶԴԱՆԱԼԻԻ

ՖԵՐԵՅԴՈՒՆԻ ԿԵՐՊԱՐԸ ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

Ժ. 01.07 - «Արտասահմանյան գրականություն» մասնագիտությամբ
բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի
հայցման ատենախոսության

ՍԵՂԱՍԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ 2015

Ատենախոսության թեման հաստատվել է ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում

Գիտական ղեկավար՝ Բանասիրական գիտությունների թեկնածու Սերգեյ Լևոնի Ստեփանյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ Բանասիրական գիտությունների դոկտոր Արա Հրաչիկի Առաքելյան

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու Քրիստինե Հենրիկի Բեջանյան

Առաջատար կազմակերպություն Երևանի Վ. Բրյուսովի անվան պետական լեզվահասարակագիտական համալսարան

Պաշտպանությունը կայանալու է 2015թ. մայիսի 8-ին ժամը 14:00-ին, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում գործող ԲՈՂ-ի Հայ և արտասահմանյան գրականության 003 մասնագիտական խորհրդում:
(Հասցեն՝ Երևան, Գրիգոր Լուսավորիչ, 15)

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ գրականության ինստիտուտի գրադարանում

Սեղմագիրն առաքված է 2015թ.-ի ապրիլի 8-ին:

11-1109
Ա. Առաքելյան

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար, Բանասիրական գիտությունների թեկնածու Ա. Առաքելյան Ա. Ա. Մարգարյան

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Իրանական գրականության փառքը եղող Ֆիրդուսու անմահ «Շահնամեն», որը բանաստեղծն ավարտել է մոտ 1010թ., ընդգրկում է 4500 տարվա պատմություն՝ դիցաբանական շրջանից մինչև 642 թվականը: Մոտ 60.000 բեյթից (երկտող) կազմված այս դյուցազմավեպը բաժանվում է երեք մասի, որոնցից առաջինը վերաբերում է դիցաբանական շրջանին՝ հնագույն առասպելներից Փիշդադյան դինաստիայի թագավորներն ընկած շրջանը: Նրանք իրանական գահին տիրել են մինչև 782թ. մ. թ. ա.:

Ֆիրդուսու «Շահնամեն» որպես գրական հուշարժան ստեղծվելով 11-րդ դարի սկզբին և ներկայացնելով իրանական շահերի պատմությունը, պայմանավորված թե՛ գրության ժամանակով և թե՛ Ֆիրդուսու մոտեցմամբ՝ ժողովրդական ավանդությունների և պատմական սկզբնաղբյուրների հիման վրա գրելու Իրանի պատմությունը, դիցաբանական շրջանի դեմքերը հանդես են գալիս լիովին պատմականացված: Այս հանգամանքին նպաստում է նաև այն, որ Ֆիրդուսուն նախորդող գործերում, որոնցից նա օգտվել է, այդ հերոսներն արդեն իսկ պատմականացված են:

Հին իրանական հավատալիքների և դիցաբանության պատմականացման ընթացքը լավագույնս երևում է այդ աղբյուրների ըստ ժամանակագրական ընթացքի միմյանց հետ համեմատելիս:

Ֆիրդուսու դիցաբանական շրջանին վերաբերվող ամենավառ ու հերոսական կերպարը թերևս Աֆրիդուն-Ֆերեյդունն է, ով սպանում է իրանական գահը զավթած Բյուրասպին՝ Ջոհակին, որի արաբական անվանումն է Դահակը, և վերջինս էլ իր հերթին կապվում է Զրադաշտական շրջանից եկող Աժդահակի հետ:

Նա որպես կիսադիցաբանական կերպար հիշված է թե՛ վիշապամարտին վերաբերվող հայկական առասպելներում և թե՛ Խորենացու «Հայոց պատմությունում»: Ատենախոսության մեջ Ֆերեյդուն-Ջոհակ հակամարտությունը քննվում է հենց վիշապամարտի պայքարի տեսանկյունից:

ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որպես ատենախոսություն ընտրվել է այս թեման հետևյալ երեք պատճառներով: Նախ, որովհետև Ֆերեյդունը լինելով իրանական ամենավառ հերոսներից մեկը, նրա մասին պատմությունը երկար ճանապարհ է անցել Ավեստայի վիշապամարտից մինչև Իրանը օտար լծից ազատող ազատարարի կերպարի: Երկրորդ՝ Ջահակի Դմավենդ լեռան վրա շղթայվելու պատմությունը իր վաղ առասպելաբանական շերտում կապվում է հրաբխային լեռների քարայրներում շղթայվածների առասպելի հետ, որն ուսումնասիրման, համեմատությունների և զուգահեռների մեծ հնարավորություն է տալիս: Երրորդ՝ Ֆերեյդունի Ջահակին շղթայվելու մասին հինգերորդ դարում արդեն գրել

է հայ պատմիչ Մովսէս Խորենացին, ով իր «Հայոց պատմությունում» քանիցս հիշում է նաև Աժդահակին:

Պայմանավորված այս հանգամանքով, իրանցի հետազոտողներից բացի Ջահակի կերպարով թեև անուղղակիորեն, սակայն հետաքրքրվում են նաև հայ հետազոտողները, կապված վիշապամարտի և Շղթայվածի առասպելի հայկական տարբերակը եղող Արտավազդի պատմության հետ, որի յուրահատուկ դրսևորումն է նաև «Սասնա Շռերի» վերջին ճյուղի Փոքր Միերը: Արտավազդ-Միերն համեմատվում է հունական Պրոմեթեոսի և Շղթայվածի՝ Կովկասյան լեռների հետ կապվող առասպելների հետ:

Գետաբար շղթայվածի առասպելի որևէ ժողովրդի մոտ առկա տվյալ տարբերակին վերաբերվող յուրաքանչյուր ճշտումը ըստ էության հավասարապես տարածվում է մյուս տարբերակների վրա՝ փոխադարձ կապվածության և լրացման սկզբունքով:

ԹԵՄԱՅԻ ՄՇԱԿԱՃՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՇԽԱՍԱՆՔԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹԸ

Այս պատմության մասին կարևոր տեղեկություններ են հաղորդում Ֆիրդուսու համար սկզբնաղբյուր եղած պահլավական կիսաառասպելական և կիսապատմական «Արտավիրապ նամակը», «Դագդարի Ջարիրան» (Ջարիրի հրեշտակը), «Քուշնամակը», Խոսրով Փարվեզի (թգվ. 590-658թթ.) օրոք կազմված «Քարնամակ Արտաշիրի պապական» (Արտաշիր պապականի գործերի մատյանը), «Մագդակ-նամակի» հետագա շրջանի խմբագրությունը, որը գտնվում է Նիզամ-էլ-Մուլքի «Սիասեթնամե»-ում, գրված 1092-93թթ.:

«Շահնամեի» դիցաբանական շրջանի կարևոր սկզբնաղբյուրներն են ոչ միայն վերը հիշված գործերը և բանավոր փոխանցմամբ ավանդված իրանական առասպելները, հավատալիքներն ու ընդհանրապես բանահյուսությունը, այլև հին հունական դիցաբանությունը և հայ ժողովրդական բանահյուսությունն ու հայ պատմիչների գործերը: Ֆերեյդունը և Ջոհակը թեև իրենց բնույթով դիցաբանական կերպարներ են, սակայն թե՛ Մովսէս Խորենացին է փորձում նրանց ներկայացնել որպես պատմական անձնավորություններ և թե՛ «Շահնամեում» նրանք հանդես են գալիս որպես այդպիսին: Նրանց երկակի նման բնույթը պատճառ է հանդիսացել, որ Ֆերեյդուն-Ջոհակ հակադրությունը քննվի թե՛ դիցաբանական տեսանկյունից և թե՛ պատմա-գրական, որպես «Շահնամեի» առաջին մասի գրական կերպարներ:

Ատենախոսության նորույթն այն է, որ ընտրվել է հակադարձ վերականգնման մեթոդը, երբ ժամանակային ետընթաց ձևով այս կերպարների պատմական շերտը աստիճանաբար հանվում է և մնում է վիշապամարտ հերոսը: Մինչև այժմ եղած առկա

համանման ուսումնասիրությունները հիմնականում գրվել են կամ հայկական կամ իրանական աղբյուրների հիման վրա: Ատենախոսության մեջ համեմատական քննության սկզբունքով փորձ է արվում ետադարձ վերականգնման այս ընթացքը ավելի ընդգրկուն և շղթայի բոլոր օղակներով ներկայացնել հայկական մյուսի օգտագործմամբ և իրանական աղբյուրների առավել լայն ընդգրկմամբ:

ԱՏԵՆԱՒՈՍՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ, ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Սույն աշխատանքի նպատակն է իրանական հավելյալ աղբյուրների ներառմամբ ցույց տալ այն զուգահեռը, որն առկա է հայկական Արտավազդ-վրացական Ամիրան-հունական Պրոմեթեոս-պարսկական Ջոհակ շղթայված հերոսների միջև: Քննվում է վիշապամարտիկ հերոսի դիվացման ընթացքով աստիճանաբար նրա բացասական հերոսի վերածվելը և վիշապին շղթայողից քարայրում շղթայվածի վերածվելը: Ելնելով Շղթայվածի կերպարի հոգեբանական երկվությունից՝ բարու կամ չարի կրողը լինելուց, համարժեք հատկանիշներն են որոնվում նաև Ջոհակի դեպքում, հաշվի առնելով, որ նրա շղթաներից ազատվելը ևս վախճանաբանական բնույթ ունի և կապվում է Շղթայվածի դուրս գալով աշխարհը ավերելու կամ ազատելու ըմբռնման հետ: Սահմանված ժամանակից շուտ նրանց դուրս գալը կանխում են դարբինները կռամով սալին հարվածելով, որից ամրանում են շղթաները: Տարբեր ժողովուրդների այս առասպելում մույնանման ձևով կռամահարությունը ժամանակային որոշակի պարբերականությամբ կրկնվում է որոշակի տոնացուցային օրերին համապատասխան ծիսակարգով:

Ատենախոսությունը գրված է պատմա-համեմատական մեթոդի կիրառմամբ: Շղթայվածի կերպարը ներկայացնող հերոսներից յուրաքանչյուրին վերաբերող սկզբնաղբյուրների հիման վրա կազմվում է նրանց վերաբերվող ամբողջական սյուժետային ընթացքը, ապա նշվում է թե՛ յուրաքանչյուր հերոսին վերաբերվող տվյալ կետը արդյոք կա Շղթայվածի առասպելի մյուս ժողովուրդների պատմություններում: Յուրաքանչյուր տարբերակի յուրաքանչյուր կետ վերլուծվում է Շղթայվածի բոլոր տարբերակների ընդհանուր համապատասխան համատեքստում:

ԱՏԵՆԱՒՈՍՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսությունը քննվել է և պաշտպանության է երաշխավորվել ԳԳ ԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի Արտասահմանյան գրականության և համեմատական գրականագիտության բաժնում: Ատենախոսության հիմնական

դրույթները հրապարակային քննարկման են ներկայացվել մի շարք գիտաժողովներում, ինչպես նաև տեղ գտել հեղինակի՝ այս թեմայով տպագրված հոդվածներում:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Շղթայվածի առասպելին վերաբերվող հայկական և իրանական աղբյուրների համեմատական քննությունը օգնում է պարզելու այս առասպելի իրանական տարբերակը ներկայացնող Ջոհակի կերպարի զարգացումը, հետադարձ վերականգնման սկզբունքով վեր հանելով Շղթայվածին բնորոշ նրա այն հատկանիշները, որոնք չեն արտացոլվել «Շահնամեում»:

Ատենախոսության մեջ օգտագործված իրանական սկզբնաղբյուրները և իրանական ուսումնասիրությունները օգտակար կլինեն հայ առասպելաբանությունը պատմա-համեմատական դիցաբանության տեսանկյունից քննելու առումով: Ատենախոսության հիմնական հարցադրումներն ու եզրակացությունները կարող են օգտագործվել հայ-իրանական գրական կապերի բնագավառում կատարվող համապատասխան ուսումնասիրություններում:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Ատենախոսությունը կազմված է ներածությունից, չորս գլուխներից և օգտագործված գրականության ցանկից:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածության մեջ հիմնավորվում են հետազոտության արդիականությունը և գիտական նորույթը, ներկայացվում են աշխատանքի, *Դսպառուանկա ՚ու* հիմնդիրները,

գտել նաև հայ ժողովրդական բանահյուսությունում: Այս բաժնում գրականությունների փոխառանջակցությունների շրջանակում քննվել է այն հարցը, թե Հայաստանի մասին ինչ հիշատակություններ կան «Շահնամեում» և այդ տեղեկությունները ինչ մեկնաբանությամբ են ներկայացնում հայ հեղինակները և ինչ Ֆիրդուսին:

Միևնույն իրադարձության մասին հայ հեղինակների և Ֆիրդուսու համապատասխան հատվածների համեմատության միջոցով վեր են հանվում պատմական իրադարձությունների մեկնաբանման և գեղարվեստորեն պատկերելու արտահայտչամիջոցների միջև առկա ընհանրությունները:

Բ. «Շահնամեում» և Նուրշիրվանի խրատները

Ինչպես որ խրատական գրականությունն է կապված ժողովրդական բանահյուսության ժանրերի հետ, այնպես էլ Նուրշիրվանի խրատները իրենց ակունքներով զախս են ժողովրդական բանահյուսությունից և գրառվելով ու ի մի բերվելով վերագրվել են Խոսրով Ա Նուրշիրվանին: Այս հանգամանքին նպաստել է և այն, որ այդ խրատների նախօրինակը եղող համառոտ ժողովածուն՝ պահլավերենով մի խրատական, կազմվել է Խոսրով Ա Նուրշիրվան արքայի օրոք և այնուհետև վերագրվել նրան:

Նուրշիրվանի խրատների հայերեն թարգմանությունը Հ. Ն. Ակինյանը ենթադրում է, թե կատարվել է արաբերենից: Ակինյանը ասվածը փորձում է հիմնավորել այն հանգամանքով, որ հայերեն թարգմանության մեջ հանդիպում են որպես թե 14 արաբերեն բառեր¹:

Բ. Չուգասյանը, սակայն հայերեն թարգմանության և պարսկերեն բնագրի համեմատությամբ ի հայտ է բերում մի շարք տարբերություններ, որոնք ոչ թե տեղադրման տարբերություններ են, այլ հայերեն թարգմանությունը կատարվել է

տարբերությունը Նուրչիրվանի Խրատների հայկական թարգմանության և Ֆիրդուսու մոտ եղած տարբերակի միջև այնքան էլ մեծ չէ:

Նուրչիրվանի Խրատները ևս ցույց են տալիս, թե «Շահնամեն» ինչպես է իր ամենատարբեր արտահայտությունները ունեցել հայ միջնադարյան գրական միջավայրում:

Գ. «Շահնամեի» տաղաչափական ձևը հայ բանաստեղծությունում

«Շահնամեն» որ ծանոթ և տարածված է եղել հայկական միջավայրում լավագույնս երևում է XIII-XIV դդ. բանաստեղծ Կոստանդին Երզնկացու տաղերից «Բանք յաղագս անցաւոր մեծութեան, զի մահուան ժառանգեն երկրաւորքս եւ ունայն է վայելչութիւն աշխարհիս» վերնագրով ստեղծագործության հեղինակի հետևյալ ծանոթությունից.

Այր մին էլ կայր ու Շահնամայ ասէր ծայնով.

Նա եղբայրք իսկորեցին, թէ ի Շահնամայի ծայն մեզ ոտանաւոր ասայ.

Ես շինեցի զբանքս զայս, ի Շահնամայի ծայն կարողացէ՞⁴:

Աբեդյանը նաև նշում է, որ հայ բանաստեղծության մեջ այս չափը և տաղաչափական ձևը կիրառվել է սկսած Գրիգոր Նարեկացուց «Այսպես ուրեմն, 10-րդ դարուց, Ֆիրդուսու ապրած ժամանակից արդեն մեր բանաստեղծության մեջ գործածված կա Շահնամայի ոտանավորի չափը: Սակայն դա հայերենում ուրիշ բան չէ իսկապես, բայց եթե անապետյան 11-վանկանի ոտանավոր. սկզբից մի երկվանկ յամբական ոտքով, մեջը մեկ մեկ քողաղոտ եռավանկ ոտքերով»⁵:

Երզնկացու այս ստեղծագործությունը ինչպես վերնագիրն իսկ հուշում է, նվիրված է այս աշխարհի «անցաւոր մեծութեանն» և բովանդակությամբ տրամագծորեն հակառակ է հայրենիքի ու երկրայինի փառքը կրող իրանական ոյուցագույններին: Այնպես որ տաղաչափական նմանությունը դեռևս չի ենթադրում թեմատիկ ընդհանրություն: Ինչպես, սակայն, գրում է Կոստանդին Երզնկացու տաղերի բնագրերը հրատարակած Ա. Սրապյանը. «Քիչ բան չի ասում նաև ձևական՝ արտաքին նմանությունը, որ բանաստեղծական չափից բացի արտահայտվել է արաբ ու պարսից բառերի ու դարձվածքների օգտագործմամբ ևս»⁶:

Դ. «Շահնամեի» մոտիվները Սայաթ-Նովայի ստեղծագործություններում

Հայ աշուղական գրականությունը, ինչպես հայտնի է, սնվել է ժողովրդական ակունքներից: Հայ աշուղների ստեղծագործություններում «Շահնամեին» և,

ընդհանրապես, իրանական գրականության հերոսներին դիմելը ցույց է տալիս նաև այդ կերպարների տարածվածությունը հայկական ժողովրդական միջավայրում:

Հայ աշուղական բանաստեղծության բարձրակետը և համրագունարը համարվում է 18-րդ դարի երկրորդ կեսի հեղինակ Սայաթ-Նովան: Նրա ստեղծագործություններում հիշվում են Արևելքի նշանավոր բժիշկ Լոքմանը՝ «Լոզմայի հեքիմն», իրանական գրականության մեջ սիրահարների նշանավոր զույգը՝ Լեյլին ու Մեջլունը, կիսաառասպելական և կիսապատմական հաջորդ զույգը՝ Խոսրովը և Շիրինը, որոնք նաև «Շահնամեի» հերոսներից են: Սայաթ-Նովայի մոտ ևս Շիրինից անբաժանելի է Փահրադը, ով Շիրինի հանդեպ իր խորին և ողբերգական սիրով սիրահարի և սիրո ամծնագոհության տիպարն է արևելյան ժողովուրդների համար, և վերջապես, «Շահնամեի» լեգենդար փահլևանը՝ Ռոստոմ-Չալը, ինչպես նաև Սկանդարի Ջուլդարը՝ աշխարհակալ Ալեքսանդր Մակեդոնացու «Շահնամեի» գրական կերպավորումը:

Շատ կարևոր է, որ Սայաթ-Նովան «Շահնամեի» հերոսներին հիշել է իր երեք լեզուներով էլ գրած խաղերում: Բանաստեղծը իրանական հերոսներին ոչ միայն որպես համեմատության և բանաստեղծական պատկերավորման միջոց է ընտրել, այլև մի շարք դեպքերում առանձին վիպական դրվագներ հիշել նրանց կյանքից և կամ էլ նրա համեմատությունները հիմնված են այս հերոսների կատարած քաջագործությունների վրա, որը ցույց է տալիս բանաստեղծի քաջածանոթությունը իրանական էպոսին:

Ինչպես որ իրանական էպոսի ամենատարածված սյուժեն հայ միջնադարյան գրականության մեջ «Խոսրովի և Շիրինի» պատմությունն էր Ֆահրադի հետ միասին, այնպես էլ Սայաթ-Նովան իրանական հերոսներից բոլորից շատ այս հերոսներին է հիշում:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՖԵՐԵՅԴՈՒՆԸ ԱՎԵՍՏԱՅՈՒՄ, ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐՈՒՄ ԵՎ «ՇԱՀՆԱՄԵՈՒՄ»

Այս գլխում Ֆերեյդունի կերպարը ներկայացվում է հնդիրանական առասպելաբանության շրջանակում: Ցույց է տրվում դիցաբանական հերոսի կերպարի աստիճանական պատմականացումը իրանական աղբյուրների հիման վրա և Ֆիրդուսու մոտ: Շեշտը դրվում է հատկապես այն հատկանիշների վրա, որոնք ուղղակիորեն կապվում են այս ատենախոսությունում քննվող հարցերի հետ և իրենց համարժեքն ունեն նաև հայկական աղբյուրներում:

Ա. Քյումարսից մինչև Ֆերեյդուն

Իրանական առասպելների գլխավոր առանձնահատկությունը դուալիզմը կամ երկվությունն է: Դուալիզմի երկար շղթան լավագույնս տեսանելի է իրանական առասպելների տասներկուհազարամյա պատմության ընթացքում: Առաջին երեք

⁴ Կոստանդին Երզնկացի, Տաղեր, աշխտ. Ա. Սրապյանի, Երևան, 1962, էջ 209:

⁵ Աբեդյան Ա., Երկեր, հտ. Գ, էջ 396:

⁶ Կոստանդին Երզնկացի, Տաղեր, աշխտ. Ա. Սրապյանի, Երևան, 1962, էջ 82:

հազարամյակում, երբ աշխարհը դրախտային էր և գոյություն չուներ վայր ու ժամանակ, բարության և լույսի աշխարհը գտնվում էր Ահուրամազդի կամ Արամազդի իշխանության ներքո: Երկրորդ երեք հազարամյակը դարձավ երկու ուժերի բախման և նյութականի ստեղծման ժամանակահատված: Իսկ երրորդ երեք հազարամյակի սկզբում արարվեցին աշխարհի առաջին գույգի սերունդները և ինչպես վկայում է «Շահնամեն», իրանական առասպելների պատմությունը սկսվում է Քյումարսով:

*Այսպես ասվեց և եղավ,
Քյումարսն էր շահը և եկավ,
Եվ նրանից առաջացավ ու տարածվեց
Նոր կուռք և կերակուր և նոր հանդերծ:*

Նա աշխարհի առաջին ցեղապետն էր, որը կարողացավ երեսուն տարի շարունակ մարդկանց առաջնորդել և թագավորել:

Բ. Հին աշխարհի պատմության առաջին հեղափոխությունը

Քավե Ահանգյարի կամ դարբին Քավեի պատմությունը համարվում է Իրանի անտիկ պատմության առաջին ազգային ապստամբությունը: Այս և բոլոր ազգերի նմանատիպ պատմությունները մեկ ընդհանուր միջուկ ունեն: Երկրի իշխանությունը շեղվում է արդարությունից և մարդիկ տառապում են անարդարությունից: Հասարակ մարդիկ, ովքեր ապրում են անչափ համեստ և առանց ավելորդ շքեղությունների, այլևս չեն կարողանում հանդուրժել օրեցօր սաստկացող ճնշումն ու կեղեքումները: Այս ժամանակ հավաքվում են առավել խիզախներն ու ապստամբում են իշխանությունների դեմ, տապալում են նրանց իշխանությունն ու ստեղծում են նոր և ավելի արդար համակարգ:

Ձահաքը սարսափում էր դարբին Քավեի արդարատենչ ձգտումներից և հրամայեց, որ վերջինիս որդուն բանտից ազատեն: Երբ Քավեն պալատից դուրս եկավ, մարդիկ համախմբվեցին նրա շուրջն ու կազմավորվեց ազատականների մի ամբողջ խումբ: Քավեն, որն ընդհանուր առմամբ ձեռքերը ծալած չէր նստել և Ֆերեյդունից անտեղյակ չէր, մարդկանց առաջնորդեց դեպի Ֆերեյդունը: Նա, իր եղբայրներն ու Քավեն համախմբվեցին և գնացին Ձահաքի դեմ: Ֆերեյդունը հրաժեշտ է տալիս մորն ու ասում, որ ազատության համար պայքարելու ժամանակն է: Ֆարամաքն օրհնում է որդուն և նրան հանձնում Մեծն Աշխարհակալին, որպեսզի վերջինիս պահպանի և օգնի որդուն հաղթանակել անարդարության և կախարհների դեմ պայքարում:

Գ. Հարության խորհուրդը

«Շահնամեի» վերջում դարձյալ հանդիպում ենք Ձահաքի և Ֆերեյդունի մասին արժեքավոր հիշատակումների, որոնք վկայում են Ֆիրդուսու խրատական

գաղափարների ու խորաթափանց մտքերի մասին: Մենք բոլորս էլ անցողիկ ենք: Ֆերեյդունը և Ձահաքը նույնպես գնացին և Մովսեսից ու փարավոններից նույնպես ոչինչ չմնաց: Գանձը, դիմարը և շքեղ պալատները ոչ ոք չի կարող իր հետ տանել: Գիտելիքն ու իմաստությունը ոսկուց և ադամանդից ավելի կարևոր են: Բարությունն ու մարդկայնությունը չարությունից և տգիտությունից ավելի գերադասելի են:

Միստիկական ընկալմամբ Քավեն և Ֆերեյդունը չարիքի և անարդարության դեմ մարդկային դիմակայության, անհնազանդության և պայքարի խորհրդանիշ են: Նրանք կարողանում են համարձակորեն դուրս գալ Ձահաքի և նրա կամքին ենթարկվող օժերի դեմ և պայքարել: Ի վերջո նրանք հասնում են հաղթանակի և խորխտ ծածանում են Քավեական դրոշմ:

Պու ընդամենը մեկ ժամ Ֆերեյդունի նման հրապարակում եղիր,

*Որպեսզի դրանից հետո արժանանաս Քավեական դրոշմ ծածանելու փառքին
(Սամայի)*

Դ. Ֆերեյդունի պատմությունը «Քուշնամակում»

Ի տարբերություն Շահնամեի, որտեղ Ձահաքի թագավորության հազար տարիներն ու այդ ընթացքում Ջամշիդի դինաստիայի գլխին եկած իրադարձությունները նկարագրված են ավելի խորքային և մանրամասն ձևով, Քուշնամակում մի քանի հազար երկտող նվիրված է Ջամշիդիանների, նրանց պատերազմներին ու թշնամուն դիմակայելու մախապատրաստական աշխատանքներին:

Հաքին Իրանշահ Աբդխեյրի պատումների համաձայն Քուշնամակում, երբ Ձահաքը տիրանում է Իրանին, Ջամշիդը իր կնոջը, որ Չինաստանի Մահանգ թագավորի դուստրն էր և երկու որդիներին ուղարկում է Չինաստանի Արդուն բնակավայրը, որպեսզի փրկի թշնամուց և նրանք ավելի ապահով տեղում լինեն:

Ե. Ֆերեյդունը և Պերսեն իրանական և հունական գրականության մեջ

Ինչպես գիտենք իրանական և հնդկական մշակույթների միջև, հատկապես էպոսների և առասպելների բնագավառում, գոյություն ունեն բազմաթիվ ընդհանրություններ և նմանություններ: Իրանական և հունական հնագույն մշակույթներում, որոնք հանդիսանում են հնագույն և մեծագույն քաղաքակրթությունների բնօրրան, նույնպես գոյություն ունեն բազմաթիվ ընդհանրություններ:

Հոմերոսի և Ֆիրդուսու ստեղծագործությունների այս ընդհանրությունների կողքին, սակայն, դիցաբանական առումով կա մի էական տարբերություն, որը հետևյալն է: Հունական էպոսում աստվածները գործուն մասնակցություն են ունենում պատերազմական իրադարձությունների ընթացքին, հանդես են գալիս այս կամ այն հերոսի կողմից և նրան դրդում համապատասխան քայլեր կատարելու:

Հունական Պերսեն և իրանական Ֆերեյդունն այդ երկու երկրների մեծագույն առասպելական հերոսներից են: Իսկ Ֆերեյդունի ազդեցությունը հունական դիցաբանական գրականության վրա սկսվում է հենց Պերսեի կերպարով:

Պերսեն Հունաստանի ոյուցագույններից էր, որը շատ առումներով նման է մեր Ֆերեյդուն թագավորին: Այդ ընդհանրություններից հիշատակելի են հատկապես հետևյալները.

1. Պերսեն և Ֆերեյդունը իրենց ժամանակի թագավորներից էին, որոնց լույս աշխարհ գալը նախապես երազի միջոցով կանխագուշակված էր: Արգոսը տեղյակ էր Պերսեի մոտալուտ ծննդյանը, Ջահաքը նույնպես գիտեր, որ շուտով կծնվի արևի պես պայծառ և փառավոր Ֆերեյդունը:

2. Ֆերեյդունի և Պերսեի բոլոր նախնիները կապված են կովի հետ, այսինքն նրանց ընտանեկան տոտեմը կովն էր:

3. Այդ երկու հերոսների միջև նմանության հաջորդ դրսևորումը օժին սպանելն է: Պերսեն ոչնչացրեց Գիսու դև-օձին, իսկ Ֆերեյդունը՝ ուսերին օձ աճող Ջահաքին:

4. Պերսեն հալածեց Մեդուզա անունով սարսափելի հրեշին, իսկ Ֆերեյդունը կովազուխ իր գավազանով տապալեց Աժդահակին:

5. Մյուս նմանություններից կարելի է նշել այն, որ Պերսեն ոչնչացրեց ծովահրեշին, որպեսզի կարողանա հասնել իր սիրելի Անդրոմեդային: Ֆերեյդունը նույնպես Ջահաքին սանձահարելուց հետո կարողացավ փրկել Ջամշիդի դուստրերին՝ Շահրնազին և Արնավազին:

6. Հաջորդ առանձնահատկությունն այն է, որ Ավեստայում Աժդահակը երեք գլխանի էր, որոնցից մեկը նույն Ջահաքն էր, իսկ հաջորդ երկուսը՝ նրա ուսերին աճող օձերը: Այս նույնը մենք տեսնում ենք Պերսեի պատմության մեջ, որտեղ Պերսեի մեծագույն հերոսություններից մեկը Գորգոնների սպանությունն էր, որոնք երեք քույրեր էին և նրանց մագերի փոխարեն օձեր էին աճում և ընդամենը մեկ այգ ունեին:

7. Այս առասպելի հաջորդ ուշագրավ կետը երկաթն ու քարն է, քանզի Պերսեն իր թշնամիներին քար էր դարձնում, իսկ Ֆերեյդունը դարբիններին պատվիրեց իր համար երկաթից և կովի գլխով հատուկ գավազան պատրաստել: Եվ հենց այդ գավազանով Ջահաքին գերեվարեց և գամեց Դամավանդ լեռան վրա:

2. Դիցաբանական հավատալիքները և սիմվոլները Ֆերեյդունի առասպելում

Այս բաժնում ներկայացվում են խորհրդանշային և առարկայական այն հասկացությունները, ինչպես օրինակ օձը, կրակը, դարբնի մուրճը և զնդանը, հրաբխային լեռան քարայրները, որոնց հետ կապված պատմությունները իրենց

ծիսապաշտամունքային նախահիմքերն ունեին իրանական դիցաբանության և հավատալիքների մեջ:

Շեշտվում է հատկապես ճակատագրական նախասահմանվածության գաղափարը Ֆերեյդունի և Ջահակի կերպարներում, որով է պայմանավորված և Սորոշ հրեշտակի պատվերը Ֆերեյդունին, որ նա ոչ թե սպանի, այլ Դամավանդ լեռան քարայրում բանտի Ջոհակին:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ՖԵՐԵՅԴՈՒՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԸՍՏ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅՈՒ «ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ»

Ա. Իրանական առասպելները խորենացու «Հայոց Պատմությունում»

Ցույց է տրվում, թե խորենացին ինչպես է մեկնաբանում, իր իսկ բնորոշմամբ՝ ճշմարտում, առասպելները՝ դրանք հարմարեցնելով պատմական իրադարձություններին: Նշվում է, որ հայ միջնադարյան գրականության կարևոր արժանիքներից է այն, որ դիցաբանական ամեն հերոսի մասին գրելիս հայ հեղինակները բերում են նրանց անվանումների հին հունական, հռոմեական, իրանական և ընդհանրապես հին արևելյան տարբեր համարժեքները, որը հնարավորություն է տալիս տարբեր ժողովուրդների առասպելների այդ հերոսներին համեմատել միմյանց հետ:

Բ. Բյուրասալի Աժդահակի պատմությունն ըստ խորենացու

Այս բաժնում Բյուրասալի Աժդահակի պատմությունը դրվագ առ դրվագ համեմատվում է «Շահնամեի» Ֆերիդունին նվիրված բաժնի հետ:

Մեկ առ մեկ ցույց է տրվում, թե խորենացու ներկայացրած Պատմության սյուժետային որ դրվագներն են համընկնում «Շահնամեի» հետ և որոնք են որ բացակայում են: Բացակայող սյուժետային գծերը փորձ է արվում վերականգնել «Շահնամեի» այլ հերոսներին վերաբերվող պատմությունների և իրանական գրականության մեջ Ֆերեյդունի, Ջոհակի և Դամավանդ լեռան մասին եղած այլ աղբյուրների միջոցով: Շեշտվում է, որ խորենացու մոտ հանդիպում ենք Ֆերեյդունի ու Ջոհակի մասին պատմության հնագույն տեքստային գրառումներից մեկին:

Խորենացին՝ հավատարիմ իր մոտեցմանը նախ ներկայացնում է առասպելը և երկրորդ հատվածում մեկնաբանում է այն: Այստեղ որոշակի տարբերություններով փաստորեն ներկայացվում է Ֆերեյդունի և Ջոհակի պատմությունը: Ֆերեյդունը բերված է Հրուդեն ձևով, իսկ Ջոհակը կամ Դահակը (Աժդահակը)՝ Բյուրասալի Աժդահակ ձևով: Այս տարբերությունները ստուգաբանվում են պարսկերենից հայերենին լեզվական և հնչյունական անցման օրինաչափություններով:

Հնդեվրոպական նախալեզվից եկող անցմամբ պարսկերենի բառասկզբի ֆ-ն հայերենում դառնում է հր-ը, ինչպես, օրինակ ֆերման՝ հրաման, ֆրեշտե՝ հրեշտակ: Մ.Էմինը նույն այս անցմամբ է բացատրում Ֆերեյդունի Չրուդեն դառնալը⁷:

Ինչ վերաբերվում է Ջոհակին կամ Դահակին, որը հայտնի է նաև Աժդահակ՝ վիշապ, օձ Դահակ, Խորենացին անվանում է Բյուրասպի Աժդահակ: Բյուրասպ զենդերեն bovaraspa նշանակում է բյուր ձի ունեցող:

Ստորև կներկայացնենք Խորենացու այդ հատվածը բնագրային ամբողջությամբ և համապատասխան բաժանման ենթարկված.

1. Նրա առաջին և անբարի բարերարությունը,
2. դևերի՝ նրան սպասավորելը,
3. վրիպածին ու ստին վրիպեցնել չկարողանալը,
4. ուսերը համբուրելը,
5. այնտեղից վիշապներ ծնվելը,
6. այնուհետև չարության աճումը,
7. փորի համար մարդիկ սպառելը:
8. Հետո մի ոմն Չրուդենի նրան կապելը պղնձե լարերով
9. Դմբավընդ կոչված լեռը տանելը,
10. հետո Չրուդենի քնելը ճանապարհին, և
11. Բյուրասպիի նրան քաշելով բլուր տանելը,
12. Չրուդենի զարթոնելը և նրան լեռան ինչ-որ այդ տանելը ու կապելը և ինքն իրեն նրա առաջ իբրև արձան հաստատելը,
13. որից սարսափահար եղած՝ հնազանդ է մնում շղթաներին
14. և չէ իշխում դուրս գալ և աշխարհն ապականել⁸:

Գ. Քարայրում շղթայվածները որպես դիվացված հերոսներ

Ջոհակի կերպարում անգամ այնպես, ինչպես որ ներկայացնում է Ֆիրդուսին, նկատելի է որոշակի հոգեբանական երկվություն: Նախ սկզբնապես նա զոհ է գնում սատանայի խարդավանքներին, որի պատճառով նրա ուսերից աճում են երկու օձեր: Վերջիններիս կերակրելու՝ հագուրդ տալու և ոչ թե սեփական չարության համար է, որ նա օրական երկու հոգու է զոհում, նրանց ուղեղով կերակրելով երկու օձերին:

Ջոհակի կերպարում առկա որոշակի դրական գծերի մասին է խոսում և այն, որ նա դարերի հեռավորությունից Ֆիրդուսու մոտ ևս ներկայանում է մեկը, ով ձգտում է ցույց տալ, թե ինքը մտածում է ժողովրդի մասին և ընդունվում է վերջինիս կողմից, որի

համար հավաքում է մոզպետներին, որպեսզի վերջիններս վկայություն տան, թե նա բարի և արդար է եղել:

Նաև անտրամաբանական հակասություն է ստեղծում և այն փաստը, որ երբ Իրանի ժողովուրդը ապստամբում է Ջեմշիդի դեմ, որպես բռնակալից ազատարարի կանչում է Ջոհակին: Հետևաբար եթե վերջինս լիներ ճիշտ այնպիսին, ինչպիսին որ նա նկարագրված է «Շահնամեում», ապա ժողովուրդը նրան չէր կանչի որպես իր ազատարարի:

Ի դեպ, նույն հակասությունը գտնում ենք նաև հենց Ջեմշիդի դեպքում: Սկզբնապես նա բարի և ժողովրդի կողմից սիրված իշխող էր, ով տարբեր բարիքներ էր գործում: Այնուհետև նա ևս, ինչպես հետո Ջոհակը, հավաքում է իշխաններին ու մոզպետներին և մեծամտաբար որպես բացառապես իր արժանիք է ներկայացնում իր թագավորության շրջանում կատարված գործերը: Այս մեծամտության պատճառով Աստված նրանից երես է թեքում, ժողովուրդը հիասթափվում է՝ նոր թագավոր որոնում և կանչում Ջոհակին⁹:

Երկու դեպքում էլ տիրակալները սկզբնապես բարի են և ժողովուրդը նրանց սիրում է, նրանց հետ հույսեր է կապում, ապա հիասթափվում: Նրանք երկուսն էլ վերածվում են իրենց հակադրությանը:

Պատմա-համեմատական առասպելաբանությունը ցույց է տալիս, որ այդ դրական գծերը և ժողովրդի մասին մտածելը ոչ թե գալիս է մանիքեական-մազդակյան ըմբռնումներից, այլ ավելի խորը ակունքներ ունի: Ինչպես քարայրում շղթայված մյուս համանման հերոսների, այնպես էլ Ջոհակի դեպքում տեղի է ունեցել դրական հերոսի դիվացումը, որը բնորոշ է տարբեր ժողովուրդների գրականությանը և պայմանավորված է կրոնական ու սոցիալ-քաղաքական տարբեր գործոններով:

ԳԼՈՒԽ ԶՈՐՐՈՐԴ

ՇՐԹԱՅՎԱԾԸ ԴՄԱՎԵՆՏԻ ԱՅՐԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՄԱՍԻՍԻ ՎԻՉԸ ԵՎ

ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ԼԵՆԻՆԵՐԻ ԳՎԱՍԹԸ

Ա. Շղթայվածը և խենթ արքայազնը

Այստեղ նախորդ գլուխների ողջ քննության և բերված աղբյուրագիտական նյութի հիման վրա ցույց են տրվում այն տիպաբանական ընդհանրությունները, որոնք կան Շղթայվածի իրանական, հունական, հայկական և կովկասյան առասպելներում:

⁹ Տե՛ս Фирдоуси, Шахнаме, том 4-ый, стр.39, 940-945 строки.

⁷ Էմին Մ., Վեպ հնոյն Հայաստանի, Մոսկվա, 1950, էջ 46:

⁸ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, աշխտ. Ստ. Մալխայանցի, Երևան, 1981, էջ 36:

Անտիկ դիցաբանության առասպելները միջնադարյան հեղինակները որքանով էլ որ ճշմարտաման պատմությունների վերածեին, միևնույնն է բոլոր դեպքերում տեսնում ենք մի ընդհանուր օրինաչափություն: Վիշապների դեմ մարտնչող կամ նրանց հետ առնչություն ունեցող հերոսը կամ դաշնակից և կամ էլ հակառակորդ է կրակը կրող դարբնին, և վերջում փակվում է հանգած հրաբխային, այսինքն կրակի հիշողությունը կրող և վերստին ժայթքմամբ կրակը նորից դուրս բերելու խորհուրդն ունեցող լեռան քարայրում:

Բ. Վիշապամարտ (վիշապների հետ մարտնչող) արքայազնը և Մասիսում շղթայված վիշապազունը (վիշապների ազգից եղորդ)

Ֆերեյդունի մասին խորենացու և Ֆիրդուսու գրածների համեմատությունը, ինչպես նաև զուգահեռը շղթայվածների առասպելի հետ վեր է հանում այն ընդհանրությունը, որ կա հրաբխային լեռների քարայրներում շղթայված հերոսների միջև, ցույց տալով, որ նրանց վերաբերվող բնագրերը մի ամբողջություն են կազմում և նրանցից յուրաքանչյուրին վերաբերվող տեքստերը փոխադարձաբար օգնում են վերականգնելու մյուսների չպահպանված, բնագրային խաթարված կամ գրական մշակմամբ նոր մեկնաբանություն ստացած հատվածների սկզբնական առասպելաբանական շերտը:

Աշխատանքի մեթոդական ելակետը եղել է ոչ թե միջնադարյան այն մոտեցումը, որ պետք է գտնել առասպելի պատմական հիմքը, այլ հակառակը՝ որ ժամանակի ընթացքում գնալով մթագնվող առասպելն է թեմատիկ առումով իրեն մոտ որևէ պատմական իրադարձության զգեստի և կաղապարի մեջ մտել: Պատմականացած առասպելը, սակայն, թե՛ հերոսներին տրվող համապատասխան դիցաբանական բնորոշումներով և թե՛ պատմությանը հաղորդած առասպելախառը գծերով իսկույն մատնում է իր բնույթը, ի տարբերություն պատմական այն իրադարձությունների, որոնց դիցաբանական այսպիսի որևէ գիծ չի միացել:

Միաժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ առասպելի պատմականացումը միայն միջնադարյան հեղինակների կողմից չէ, որ կատարվում է: Առասպելը, որպես հին հավատի և հավատալիքների մթագնում, հին աստվածների պաշտամունքի նվազմանը և կորստյանը զուգահեռ մասնորայն առաջադրված պատմական իրադարձություն է ընկալվում ժողովրդական գիտակցության մեջ: Ժողովուրդն ինքը բանավոր ավանդույթի մեջ ժամանակի ընթացքում ավելի ու ավելի է պատմականացնում առասպելը, որն այնուհետև արդեն շարունակվում է գրավոր գրականության մեջ: Ս. Հարությունյանը այս մասին գրում է. «Եվ բնական է, որ այդ փոխակերպումները վեպի պատմատիպաբանական զարգացման նոր փուլերում պետք է

առավել խորանային և նոր իրադարձությունների ազդեցությամբ առավել ևս ծածկվեին պատմական նոր ու թանձր խավարաշերտով, չխզելով հարկավ, ժառանգական կապը վիպական հին ավանդության հետ: Ջարգացման նույն այս ընթացքն է ապրել նաև իրանական հերոսավեպը-Շահ-Նամեն, ուր նախկին ամպրոպային վիշապամարտիկ հերոս աստծուն՝ Տրիտա-Թրայտառնային փոխարինել է ազգային ազատարար Ֆրեյդունը կամ Դարբին Քավեն, իսկ հին վիշապին՝ Աժի Դահակին՝ սեմական բռնակալ Աժդա-Ջահակը: Այդպես նաև «Սասնա Շռերում» հայոց նախկին ամպրոպային հերոս-Աստծուն փոխարինել են Սանասարն ու Դավիթը (մասամբ և Մեծ Մհերը), իսկ վիշապին՝ Բաղդադի բռնակալ խալիֆան և նրա պատմական ժառանգորդ Մարամելիքը»¹⁰:

Արտավազդի առասպելի ժամանակագրորեն ամենահին և զխավոր սկզբնաղբյուրներն են խորենացու «Հայոց պատմությունը» և Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոցը» (Աղանդների հերքումը): Հաջորդ հեղինակը, ով հիշում է Արտավազդի մասին, Գրիգոր Մագիստրոսն է: Նա նշում է միայն Արտավազդի Մասիսում փակված լինելու մասին: խորենացուց և Եզնիկից հետո Արտավազդի պատմությունը բերող հաջորդ հեղինակներն են Վանական վարդապետը (12-րդ դար), Վարդան Արևելցին (13-րդ դար) և Հայոց եկեղեցու տարեկան տոների պատմությունները ներկայացնող «Յայսմաուրք» ժողովածուի մեջ տեղ գտած Արտավազդի պատմությունը:

խորենացին և Եզնիկը լինելով երկու զխավոր և հին սկզբնաղբյուրները, սիմվոլիկ ձևով նրանցից մեկը Արտավազդին ներկայացնում է որպես շղթայված մի ուժ, որն ազատվելու դեպքում ավերելու է աշխարհը, իսկ Եզնիկը՝ հակառակը, որպես ազատարար: Հինգերորդ դարի այս երկու հեղինակներով ասես կանխանշվել է Արտավազդի երկվությունը:

Գ. Ջոհակը և Կովկասյան դիվացած հերոսները

Փոքր Մհերով ավարտվում է հայ ժողովրդական էպոսի վերջին չորրորդ ճյուղը, իսկ Արտավազդով ավարտվում էր հին հայկական վիպասանքը: Հաջորդ ընդհանրությունն այն է, որ երկուսն էլ փակվել են այրում և երկուսն էլ ողջ են ու սպասում են իրենց ելնելու ժամանակին: Նաև, որ ամենակարևորն է, երկուսն էլ քարայրում փակվում են հայրական անեծքով: Մհերը, ինչպես նշում են հետազոտողները, Միհրն է՝ Միթրան՝ լուսի և կրակի իրանական աստվածը: Մհերը ևս կիսել է հայկական, կովկասյան և իրանական դյուցազունների ճակատագիրը և դիվացման ընթացքով փակվել Վանա քարածայռում, որը ժողովուրդը Մհերի դուռ է անվանում:

¹⁰ Հարությունյան Ս., Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, 2010, էջ 192:

Միերը ոչ միայն իր անվան ստուգաբանությամբ և հավատալիքային բնույթով է իրանական մշակույթի հետ ավելի շատ կապվում, այլև նրա փակվելու պատմությունը ավելի մեծ ընդհանրություն ունի իրանական էպոսի հետ: Արտավազդին տրված հայրական անեծքի պատճառը արքայազնի նախանձն էր, իսկ Միերը կռվի է բռնվում հոր հետ, ինչպես Սոհրաբը Ռուստամի հետ:

Միերը Արտավազդի նման անմահ է և անժառանգ: Նրանք երկուսն էլ զրկված են հայրական ժառանգությունից և մնում են որպես դժբախտ արքայազններ:

Դիվացման ընթացքով բուն դրականը մնում է ժամանակային նախորդ շերտում, իսկ բացասականը կապվում է ներկա և գալիք ժամանակների հետ: Այս հատկանիշը ևս բնորոշ է Ձոհակին: Նրա դեպքում, սակայն, գրեթե անընկալելի է, քանի որ Ֆիրդուսու ժամանակ նրա դիվացման ընթացքը ավարտվում էր, և Ձոհակի հոգեբանական ու կերպարային երկվության դրսևորումները գտնում ենք Խորենացու մոտ: Ֆիրդուսու մոտ, սակայն, թեև մթազնված ու իմաստափոխված, սակայն պահպանվել է մի դրվագ, որը բնորոշ է դիվացված հին դյուցազուններին: Դա հոր և որդու մենամարտի կամ կոնֆլիկտի դրվագն է: Ձոհակը նախ սպանում է հորը, ապա նոր են նրա ուսերին աճում օձերը: Սպանության այս դրվագը կարող է լինել հոր և որդու մենամարտի կամ կոնֆլիկտի իմաստափոխումը, իսկ օձերի աճելը հայրական անեծքը, մանավանդ օձերը, քաջքերը ու դևերը իմաստային մի շարքում են հանդես գալիս: Ասվածը դժվար է հաստատապես պնդել, քանի որ Ֆիրդուսու ժամանակ նրա դիվացումն ավարտվել էր և հին հերոսից ոչինչ չէր մնացել: Ձոհակը ևս անժառանգ է և գահից զրկված ու բանտված Դնավենտ լեռան այրում:

Վիշապամարտի և կրակի հետ կապված բոլոր հերոսները սկսած Պրոմեթևսից, պատահական չէ, որ փակված են քարայրում: Հին հավատալիքներով կրակը ինքը քարի մեջ է փակված և այնտեղից է դուրս գալիս, որը հիմնված է կայծքարի հրահանին խփելով կրակ ստանալու գործողության վրա: Հրահանը խփվելով կայծքարին, նրանից դուրս է բերում կայծը՝ կրակը: Այս պատճառով կրակն ընկալվում է որպես քարի մեջ փակված: Դուրս եկեղ կրակը մարդկանց լույս և ջերմություն է պարգևում, որով կրակն ազատարար է, մարդկանց ազատելով խավարից ու ցրտից: Նույն այս պատճառով է մարդկությանը կրակ պարգևած Պրոմեթևսը փակված լեռնայրում և անվանվում է Ազատարար: Քարայրից դուրս եկեղ նման բոլոր հերոսներն սկզբնապես ազատարար են եղել, ինչպես Արտավազդը Եգնիկի մոտ: Վիշապամարտի այս հերոսները հետագա դիվացման արդյունքում իրենք են դարձել վիշապներ կամ օժտվել վիշապների հատկանիշներով:

Կրակ պարգևող հերոսը, ինչպես նաև արևի և լույսի աստված Միիրը սոցիալական հավասարության գաղափարի կրողն են հետևյալ պատճառով. «Միիրը

արևի ու լույսի աստվածն է, իսկ արևն ու լույսը հավասար են բաժանված հասարակության բոլոր անդամներին»¹¹:

Արտավազդին, Միերին և Ձոհակին բնորոշ երկվությունն ու տիպաբանական ընդհանրությունները ակնհայտ են նաև Կովկասյան լեռների շղթայվածի՝ Ամիրանի կերպարում: Նրա մասին եղած ավանդությունները ցույց են տալիս, որ Ամիրանը ևս անցել է դիվացման նույն ճանապարհը՝ Կովկասյան ժողովուրդների սպասվող ազատարարից դառնալով նրանց սպառնացող դիվական ուժի տեր մի անձնավորություն:

Ինչպես մյուս շղթայվածների, այնպես էլ Ձոհակի դեպքում իրար են խառնվել վիշապամարտ և վիշապահաղթ հերոսը և նրա դիվացված տարբերակը՝ չար ուժի մարմնավորումը եղող շղթայված վիշապը: Բյուրասափ երկու մեկնաբանություններն էլ սերտորեն կապվում են վախճանաբանական (եսխատոլոգիական) ըմբռնումների հետ: Մի դեպքում նա որպես ազատարար գալու է աշխարհ, իսկ մյուս դեպքում Դատաստանից առաջ է գալու, ավերելու աշխարհը, որին հաջորդելու է հատուցումը:

Շղթայվածի առասպելի բոլոր ժողովուրդների պատմություններին բնորոշ են հետևյալ օրինաչափությունները.

Վիշապը և հերոսը- Հերոսները ծնվելուց հետո բախվում են վիշապների ու դևերի հետ: Արտավազդին՝ մի տարբերակի համաձայն, ծնվելուց հետո գողանում են վիշապներն ու քաջքերը, իսկ մյուսում՝ պատանեկան շրջանից հետո նա կռվում է վիշապների ու դևերի դեմ, մինչև որ վերջիններս Մասիսի վիհում բանտում են նրան:

Որք մնացած Ամիրանն ու նրա երկու եղբայրները ենթարկվում են վիշապների հարձակմանը: Ամիրանը մենամարտում է վիշապների հետ: Վերջինս նրան հանգիստ չի տալիս անգամ շղթայված ժամանակ:

Բյուրասապ-Ձոհակը խաբվելով սատանայից դառնում է ուսերին աճած օձերի գերին:

Հայրական անեծքը և շղթայվածը- Արտավազդը հորը նախանձելու համար բանտվում է հայրական անեծքով: Միերը քարայրում փակվում է հոր հետ մենամարտելուց հետո: Ամիրանը հանգստանում է Աստոծ առջև և բանտվում: Առասպելի քրիստոնեական տարբերակում անիծողը քավորն է, ով սանիկի հոգևոր հայրն է: Այնպես որ առասպելի հետագա ընթացքը ջնջել է Արտավազդի և Միերի հետ եղած անհամաձայնությունը: Ձոհակը ևս կրում է հայրական անեծքը, քանի որ հորը սպանելով է գահին տիրացել:

Համայնավարական գաղափարների և սոցիալական բարոյության քարոզիչները- Բոլոր այս հերոսներին, անկախ նրանից, թե նրանք առասպելի որ տարբերակի

¹¹ Հովհաննիսյան Հ., Հայ հին դրամա և նրա պայմանաձևերը, Երևան, 1990, էջ 35:

կրողներն են՝ դրական թե բացասական հերոսներ են, բոլորին բնորոշ են համայնամարական գաղափարները և ժողովրդի բարօրության համար պայքարելը կամ նման խոստումներ տալը: Այս հանգամանքը վկայում է նրանց բոլորի դրական նախասկզբի մասին:

Քարայրում բանտվելը- Բոլոր այս հերոսները անկախ նրանից թե առասպելի որ տարբերակում են հանդես գալիս և դրական կամ բացասական են, բանտվում են քարայրում, ինչպես Պրոմեթևսը:

Այս հանգամանքը պայմանավորված է նրանով, որ վիշապամարտի բոլոր հերոսները, այդ թվում և Վահագն վիշապաբաղը, կապվում են կրակի պաշտամունքի հետ: Հին դիցաբանական մտածողությամբ պայմանավորված քարի հարվածով հրահանից ելնող կրակով, այն ըմբռնումը կար, որ կրակը բանտված է քարայրում և այնտեղից է ելնում, մարդկանց պարզելով լույս և ջերմություն: Քարայրներ են ընկալվել նաև դարբինների արհեստանոցները, որոնք իրենցում կրում էին անշեջ կրակը:

Կրակի պաշտամունքի և կրակի մարդկանց տալու հետ կապված բանտվածությունը ևս ցույց է տալիս նրանց դրական նախասկզբը: Աստիճանական դիվացմամբ նրանք վիշապամարտ և վիշապին շղթայող հերոսներից վերածվում են վիշապամարտ հերոսների կողմից շղթայված վիշապների:

Շղթաները և պահապան շները- Պայմանավորված այն հանգամանով, որ բոլոր այս հերոսները կապվում են վախճանաբանական ժամանակի հետ և մի օր դուրս են գալու, շղթաներն են, որ զսպում են նրանց ժամանակից շուտ դուրս գալը: Հերոսների օր առաջ դուրս գալու և մարդկությանն ազատելու կամ աշխարհին ավերելու ձգտումը արտահայտվում է նրանց հավատարիմ շների՝ այդ շղթաները գիշեր ցերեկ կրծելու հետ: Գիշեր ցերեկ շղթաները կրծելու գաղափարն արտահայտվում է զույգ շների միջոցով, որոնցից մեկը խորհրդանշում է գիշերը, իսկ մյուսը՝ ցերեկը: Մի շարք տարբերակներում շներից մեկն ուղղակիորեն սև է, իսկ մյուսը՝ սպիտակ, միասնաբար ներկայացնելով գիշերն ու ցերեկը: Ամիրանի առասպելում շունը մեկն է, իսկ Բյուրասպի առասպելում որպես զսպիչ գործոն հանդես է գալիս նրա դեմ դրված քարե պատկերը:

Դարբինների կռահարությունը- Ինչպես որ կրակի պաշտամունքը և վիշապամարտը անխզելիորեն կապված են դարբնի հետ, այնպես էլ առասպելի բոլոր տարբերակներում զլխավոր գործող կերպարներից են դարբինները: Քանի որ շղթայվածներն իրենց բնույթով կամ դրական կամ բացասական են, ըստ այդմ դարբինները կամ նրանց գործակիցներն են կամ հակառակորդները:

Արտավազդի և Ամիրանի դեպքում քանի որ մեզ հասած տեքստային տարբերակներում հերոսներն արդեն դիվացել են, ուստի դարբինները նրանց

հակառակորդներն են, որ կռահին հարվածելով ամրացնում են շղթայվածների շղթաները:

«Շահնամեում»՝ որպես մեծ կտավի հերոսական էպիկական ստեղծագործությունում, դարբին Քավեն Ֆերեյդունի և Ջոհակի հետ միասին երեք զլխավոր հերոսներից մեկն է: Նա է դարբնի իր գոգնոցը պարզում որպես Ջոհակ վիշապի դեմ ապստամբության ազդանշան և դրոշ: Դարբին էր Ամիրանի հայրը: Հին դիցաբանական մտածողությամբ դարբինը գերբնական արարչական ուժով է օժտված, պայմանավորված այն հանգամանքով, որ տիրապետում է կրակին¹²:

Կռահարության պարբերականությունը և ծիսակատարությունը- Շղթաների ամրացման համար դարբինների կռահարությունը ուղեկցվում էր հատուկ ծիսակատարությամբ և ուներ կատարման իր օրերը: Տեսանք, որ Հայաստանում այն կատարվում էր Տարեմուտին: Տարվա ավարտին այն կատարելու մասին Ս. Հարությունյանը գրում է. «Արտավազդ-Շիթարը հանդես է գալիս իբրև ստորերկրյա (սիթոնիկ) քառսային ուժերը մարմնավորող աշխարհակործան հրեշ, վիշապ, որի դեմ ծիսական արարողությամբ մարտնչում են տիրազերական կարգուկանոնը արարող աստվածության ներկայացուցիչ դարբինները և Նոր տարվա սկզբին նորոգում էին տարվա վերջին իր քայքայման եզրին հասած աշխարհը»¹³:

Դարբինների կռահարությունը Ամիրանի դեպքում կատարվել է Ավագ Հինգշաբթին: Առասպելի հայկական տարբերակներից մի քանիսում այն կատարվել է ամեն հինգշաբթի: Փաստերի քննությունը ցույց է տալիս, որ պարբերականության մեծացումը պայմանավորված է եղել վախճանաբանական ժամանակային առավել հեռավոր սպասումով:

Ջոհակի շղթայվելու համար ևս հատուկ տոն է կատարվել Իրանում: Այս տոնի կատարումը նկարագրել է ֆրանսիացի ուղեգրող Մորիերը. «Դեմավենտ քաղաքում, որ գտնվում է համանուն լեռան ստորոտում, նկատելի են ավերակներ, որ «Սոհակի ամրոցի» անունն են կրում: Օգոստոսի 31-ին այնտեղ տեղի է ունենում տոնախմբություն ի հիշատակ բռնավորի կործանման: Այդ օրը թե քաղաքի և թե շրջակայքի բոլոր ժողովուրդը հավաքվում են և իրենց նվիրում ուրախության: Ձիերի կամ ջորիների վրա նստած անցուդարձ են անում, ամեն տեղ լսելի են լինում ուրախության աղմուկներ, իսկ երեկոյին ամբողջ քաղաքը և տները լուսավորված են լինում: Տեղական ավանդությունը պատմում է, որ մի երիտասարդ վճռել էր սպանել Սոհակին, որ ապրում էր Դեմավենտ լեռան զլխին և ամեն օր իր ուսերի վրա օձերին կերակրելու համար երկու մարդ էր հավիշտակում: Հերոսը խոստացել էր, եթե ձեռնարկությունը հաջողվի, մերձակա լեռան

¹² Мифы народов мира, т. 1-й, стр. 21.

¹³ Հարությունյան Ս., Հայ առասպելաբանություն, էջ 451:

գագաթին կրակ կվառի: Ապանելով Սոհակին՝ նա կատարում է իր խոստումը և վառում պայմանական կրակը: Ի հիշատակ այդ դեպքի ամեն տարի կատարում են այդ լուսավորությունը: Տեղացիք հավաստում են նաև, որ կապյալ Սոհակը ապրում է ստորերկրյա այրում և պատճառում է երկրաշարժ, որ այդ կողմերը հաճախ է պատահում»¹⁴:

Համեմատական քննությունն օգնում է տարբեր ժողովուրդների առասպելները դիտարկել գրական-պատմական զարգացման մեջ՝ ժողովրդական բանահյուսությունից մինչև գրականության տարբեր ժանրերում արտացոլվելը: Ասվածի լավագույն օրինակներից է Ֆերեյդունի կերպարը, ով հանդես է գալիս հայ ժողովրդական հավատալիքներից մինչև Մովսես Խորենացի և ապա Ֆիրդուսու անմահ «Շահնամեն»:

ԵՋՐԱՎԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հայ ժողովրդական բանահյուսության և հայ հին գրականության աղբյուրագիտական քննությունը ցույց է տալիս, որ «Շահնամեի» հերոսները և վիպական տարբեր մոտիվները տարածված են եղել հայկական միջավայրում՝ հինգերորդ դարում գրառվելով Մովսես Խորենացու կողմից:
2. Ֆերեյդունը և Ջոհակը-Դահակ-Աժդահակը միայն գրական կերպարներ չեն, այլև կապվում են վաղ շրջանի դիցաբանական պատկերացումների և հին հավատալիքների հետ: Նրանց սկզբնական վիճակը պարզելուն և Ֆերեյդունի ու Ջոհակի կերպարների դիցաբանական վաղ շերտի վերհանմանը մեծապես օգնում են հայ ժողովրդական բանահյուսությունը և Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը», ինչպես նաև Շղթայվածի և քարայրում բանտվածի մասին առասպելի հայկական և վրացա-կովկասյան տարբերակները ներկայացնող Արտավազը, Փոքր Միերը և Ամիրանը:
3. Ջոհակի կերպարի զարգացման ընթացքը որպես դրական հերոսից մինչև վիշապանալը և ապա «Շահնամեում» պատմական գործող անձի վերածվելն ու Դնավենը լեռան քարայրում շղթայվելը լավագույնս երևում է հայ ժողովրդական բանահյուսության և Խորենացու «Հայոց պատմության» օրինակով:
4. Ջոհակի, Արտավազդի, Միերի և Ամիրանի առասպել-պատմություններին բնորոշ գլխավոր հատկանիշն այն է, որ դրանք վախճանաբանական բնույթ ունեն և կապվում են աշխարհի վերջի հետ, երբ դուրս են գալու և ավերելու կամ ազատելու աշխարհը: Պրոմեթևսին նախատիպ ունեցող և վիշապների դեմ

¹⁴ Միլլեր Վ., Լեռան վրա բևեռած հսկաների մասին կովկասյան առասպելները, «Հանդես Ամսօրեայ», Վիեննա, 1892, էջ 105:

մարտնչող հերոսների հետագա դիվացման ընթացքում իրենց խել վիշապների վերածվելու և չար ուժի մարմավորում դառնալու ընթացքին հետևելուն, որով և Բյուրասպի սկզբնական կերպարը ճիշտ ընկալելուն օգնում է Հայոց Արտավազը թագավորի պատմությունը:

5. Ինչպես որ կրակի պաշտամունքը և վիշապամարտը անխզելիորեն կապված են դարբնի հետ, այնպես էլ առասպելի բոլոր տարբերակներում սկսած «Շահնամեի» դարբին Քավեից, գլխավոր գործող կերպարներից են դարբինները: Քանի որ շղթայվածներն իրենց բնույթով կամ դրական կամ բացասական են, ըստ այդմ դարբինները կամ նրանց գործակիցներն են կամ հակասակորդները:
6. Ջոհակի և մյուս շղթայվածների պատմությունների միջև եղած ընդհանրությունների մեծ մասը պայմանավորված են իրավիճակային ընդհանրությամբ: Նրանք կապված են հրաբխային ծագում ունեցող լեռների ընդերքում գործող հրաբուխների և կրակի պաշտամունքի հետ, որն էլ իր հերթին կապվում է վիշապամարտի և այդ վիշապամարտին դարբինների մասնակցության հետ:
7. Ֆերեյդունի մասին Խորենացու և Ֆիրդուսու գրածների համեմատությունը, ինչպես նաև զուգահեռը շղթայվածների առասպելի հետ վեր է հանում այն ընդհանրությունը, որ կա հրաբխային լեռների քարայրներում շղթայված հերոսների միջև, ցույց տալով, որ նրանց վերաբերվող բնագրերը մի ամբողջություն են կազմում և նրանցից յուրաքանչյուրին վերաբերվող տեքստերը փոխադարձաբար օգնում են վերականգնելու մյուսների չպահպանված, բնագրային խաբարված կամ գրական մշակմամբ նոր մեկնաբանություն ստացած հատվածների սկզբնական առասպելաբանական շերտը:

Ատենախոսության թեմայով հրատարակված աշխատանքների ցուցակը

1. Ֆերեյդունը Ավեստայում // Գարուն, 3-4՝ 2013, Երևան, էջ 88-91.
2. 3 թվի ծագումը Ֆերեյդունի թագավորությունում // «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական կայուն զարգացման հիմնա-խնդիրները» գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2013, N 2(18), էջ 268-273.
3. Ֆերեյդունը Ավեստայում Փեիլեվական աղբյուրներում // «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական կայուն զարգացման հիմնա-խնդիրները» գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2013, N 3(19), էջ 177-183.
4. Fall in Fereydoom's Kingdom // Life Science Journal, 10՝ 2013 <http://www.lifesciencesite.com>, p. 409-413.

АЛИ РАББАНИ

ОБРАЗ ФЕРЕЙДУНА В ИРАНСКОЙ И АРМЯНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.07 – «Зарубежная литература».

Защита состоится 8 мая 2015 г. в 14⁰⁰ в институте литературы имени М. Абега на Специализированном Совете ВАК 003 по специальности «Армянская и зарубежная литература».
Адрес: г. Ереван, ул. Григора Лусаворича, 15.

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена борьбе иранских героических образов Ферейдуна и силой овладевшего властью мифического Зоака. Данная тема была известна еще армянскому историку 5-го века Мовсесу Хоренаци, прежде чем она получила отражение в «Шахнаме» Фирдуси.

В диссертации проводится сравнение истории борьбы Ферейдуна и Зоака, представленной Хоренаци и Фирдуси, а также в первоисточниках иранской мифологии и литературы. Затем проводится сравнение образов иранского Зоака, армянского Артавазда, греческого Прометея и грузинского Амирана как прикованных цепями к горной вершине героев легенд упомянутых народов.

Диссертация состоит из введения, четырех глав и списка использованной литературы.

Во введении обоснована актуальность темы, представлены основные цели и задачи работы, ее прикладное значение, методологическая основа и новизна исследования. Отмечены также первоисточники и теоретическая литература по данной теме.

В первой главе («Шахнаме» в средневековой армянской литературе и фольклоре) показано, что многие средневековые армянские авторы были хорошо знакомы с мотивами «Шахнаме», получившими свое отражение и в армянском народном фольклоре. Путем сравнения соответствующих отрывков о конкретных событиях выявляются сходства в трактовке исторических событий и в художественных средствах отображения у армянских авторов и Фирдуси.

Во второй главе («Ферейдун в Авесте, в иранских поверьях и в «Шахнаме») образ Ферейдуна представлен в рамках индоиранской мифологии. На основе иранских источников и произведения Фирдуси показана постепенная историзация мифологического героя. В особенности акцентируются те качества, которые непосредственно связаны с анализируемыми в работе вопросами и имеют свои эквиваленты также в армянских источниках. Представлены также те символические и предметные понятия (змея, огонь, молот кузнеца и наковальня, пещеры вулканической горы), культовая история которых имеет свою основу в иранской мифологии и поверьях.

В третьей главе («История Ферейдуна по «Истории Армении» Мовсеса Хоренаци») история Аждаака из Бюраспа детально сравнивается с разделом из «Шахнаме», посвященном Ферейдуну. Подробно показано, какие эпизоды из «Истории» Хоренаци совпадают с «Шахнаме», а какие отсутствуют. Делается попытка восстановления отсутствующих сюжетных линий посредством повествований о других героях «Шахнаме», а также иных источников иранской литературы, повествующих о Ферейдуне, Зоаке и горе Дмаванд. Акцентируется факт, что Хоренаци не повествует какую-либо историю, а лишь представляет запись древнейшего повествования о Ферейдуне и Зоаке. Сохраняя верность своему подходу, Хоренаци вначале представляет легенду, а во втором отрывке комментирует ее. С некоторой разницей здесь фактически представлена история Ферейдуна и Зоака. Это различие в форме представления подвергается этимологизации с персидского на армянский согласно языковым и фонетическим закономерностям перехода.

В четвертой главе («От закованного в цепи Дмаванда до бездны Масиса и вершины Кавказских гор») показана та типологическая общность, которая существует в «закованном в цепи» герое в иранской, греческой, армянской и кавказской легендах. Большая часть сходств историй о Зоаке и других закованных в цепи обусловлена ситуативной общностью, которая связана с имеющими вулканическое происхождение горами, с действующими вулканами и огнепоклонничеством, которые в свою очередь связаны с битвой драконов и участием в ней кузнецов. Сравнение источников Хоренаци и Фирдуси, а также проведение параллели между легендами о закованных в цепи выявляют общность между героями, прикованными цепями к пещерам вулканических гор. Посвященные им рукописи

составляют одно единое целое, а тексты, посвященные каждому из них, помогают восстановить начальный мифологический слой несохранившихся или по-новому литературно обработанных первоисточников.

В заключении диссертации представлены выводы по теме исследования.

ALI RABBANI

THE CHARACTER OF FEREDOON IN IRENIAN AND ARMENIAN LITERATURE

*10.01.07. Dissertation for obtaining Ph.D. in speciality "Foreign Literature".
The defence will take place on May 8, 2015 at 14⁰⁰ in NAS of RA after Manuk Abeghyan in the specialised 003 council of Armenian and Foreign literature at HAC: address Yerevan, Grigor Lusavorich 15*

SUMMARY

The dissertation is devoted to the theme of struggle between heroic Irenian characters Fereidoon and mythical Zohak who was of dragon origin and had taken the Irenian throne by force. Before being covered in "Shahname" by Ferdowsi this theme was known to the fifth century Armenian historian Movses Khorenaci.

The author of dissertation first of all did the comparison of the theme of the struggle between Fereidoon and Zohak due to Ferdowsi and Khorenaci, as well as, Irenian mythology and literary sources. Then the comparison is done between Irenian Zohak, Armenian Artavazd, Greek, Prometheus and Georgian Amiran as versions of heroes chained in the cave at the top of the mountain in the myths of the above mentioned nations.

Dissertation consists of introduction, four chapters and bibliography.

Introduction justifies the modernity of the theme, presents aims and problems covered in the work, its applicable meaning, methodological basis and scientific novelty of the dissertation.

In **first chapter** named "Shahname" in Armenian Medieval Literature and Folklore" the author shows that many Armenian medieval writers, especially Grigor Magistros have

been well acquainted with the themes in "Shahname" which have found their expressions also in Armenian folklore.

By comparing the corresponding passages of the same events expressed in the works of Armenian authors and Ferdowsi the author of the dissertation reveals the general similarities in covering historical events and using artistically means of depiction.

In **second chapter** named "Fereidoon in Avesta, Irenian Beliefs and "Shahname"" the character of Fereidoon is presented in the framework of Indo-Irenian mythology. Here the author of the dissertation shows the gradual historicity of the mythological character based on Irenian sources and Ferdowsi. The author of the dissertation particularly emphasizes those features which are directly connected to the issues touched upon in the dissertation and have their equivalents in Armenian sources.

Here he also presents symbolic and object concepts such as the snake, the fire, the smith's hammer, the dungeon, the caves of volcanic mountain as the stories connected with them have their ritual-worshipping origins in the Irenian mythology and beliefs.

In **third chapter** named "Fereidoon's Story According to "History of Armenia" by Movses Khorenaci" the story of Azhdahak from Burasp by every episode is compared with the section of "Shahname" devoted to Fereidoon. The author of dissertation one by one shows the coincidences of plot episodes in "History" by Khorenaci and "Shahname", as well as points out the ones which are absent. He has tried to restore those absent plot lines through the stories about other characters in "Shahname", as well as, by referring to the sources in Irenian literature which depict Fereidoon, Zohak and mountain Dmavand. The author also emphasizes that Khorenaci has not presented history but we come across the story of Fereidoon and Zohak done in the form of ancient textual note.

Khorenaci stays loyal to his approach: first he presents the myth then in the second section he makes comments on it. Here, in fact, the story of Fereidoon and Zohak is presented with some differences. Fereidoon is presented in form of Hrudak and Zohak or Dahak (Azhdahak) in his turn is presented in the form of Azhdahak from Burasp. These differences are etymologized by linguistic and phonetic regularities while doing translation from Persian into Armenian.

In **fourth chapter** named "The Way of the Chained from the Cave Dmavend to Masis Precipice and Top of Caucasian Mountains" the author of dissertation depicts the typological generalizations which exist in Irenian, Greek, Armenian and Caucasian myths

about the Chained. Generalities in stories about Zohak and the other chained is conditioned by situational commonness. They are connected with the worship of fire and volcano that act in the depth of the volcanic mountains which in its turn is connected with the dragon-fighting and the participation of the smiths in these dragon-fightings..

The comparison of writings about Fereidoon by Khorenaci and Ferdowsi.as well as the parallels of myths about the chaineds reveals the commonness that exists among the chained heroes of caves in volcanic mountains. Original texts devoted to them comprise an entity which mutually help each other to restore the original mythological layers of the ones that have not been preserved,have been distorted or due to literary cultivation have got new interpretation.

The concluding part of the dissertation presents concludes of the carried out research.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0719059

